

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Archeoloog Martin Cudell ook exploitant van steenkoolmijnen

In 1985 bezocht ik een serie lezingen over de oude mijnbouw in het Wormdal, die gegeven werden door de heer Josef Aretz, leraar te Kohlscheid. De resultaten van het onderzoek, waaraan hij jarenlang gewerkt heeft, zijn inmiddels als "Kohlscheider Bergwerke" in boekvorm verschenen en bevatten een schat van gegevens over vele eeuwen¹. Tijdens een gesprek attendeerde hij me op een commissaris van politie te Maastricht, Martin Cudell, die mede-eigenaar was geweest van steenkoolmijnen in het Wormdal in het begin van de vorige eeuw. Voor mij als oud-mijnbouwer een interessant gegeven, dat aanzette tot mijn voorlopig speurwerk. Het verschijnen van het boekwerk "Munsters in de Maasgouw" bracht onverwacht een verheldering in de zaak Cudell door de bijdrage van drs. J.T.J. Jamar getiteld: "De beoefening van de archeologie in Limburg tot 1940"². Jamar noemt Cudell één van de eerste Limburgse archeologen en verwijst in een voetnoot naar drie publikaties over Cudell in "Het Land van Herle" jrg. 1980 door F.X. Schobben³.

Uit dit materiaal is een en ander te vernemen over Martin Cudell. Hij werd op 8 augustus 1773 geboren in Rimburg als oudste zoon van de chirurgijn Antonius Leonardus Cudell en Anna Maria Vreuls. Het gezin woonde in de wijk Broekhuizen (Brochhausen) "im letzten Haus in der Gracht", waar zes kinderen geboren werden. Martin volgde een gymnasiumopleiding te Keulen en begon een studie in de rechten die hij niet voltooide. Tijdens de bezetting van ons gebied door Napoleon kwam hij in dienst van de Franse overheid. Als secretaris van de kantonnale administratie plaatste hij zijn handtekening onder notulen van een municipale vergadering over de sluiting van de kerk te Voerendaal, gehouden te Heerlen op 14 november 1797⁴ en onder een proces-verbaal betreffende de inbeslaggenomen goederen van het klooster Hoog-Cruts op 3 februari 1798. Hij tekent daar als commissaris der domeinen⁵. In 1802 ging Cudell als particulier secretaris met Karel Leopold graaf Van der Heyden-Belderbusch, heer van Terworm, naar Parijs en begeleidde hem toen deze prefect werd van het departement Oise. Volgens Schobben verbleef Cudell van 1802 tot 1813 in Frankrijk, maar uit zijn mijnbouwactiviteiten blijkt dat hij na 1809 in het Wormdal aanwezig was.

Alvorens op de mijnbouwactiviteiten van Cudell in te gaan, geven we in kort bestek een beeld van de stand van zaken in het Wormdal rond 1810, waar het Franse bestuur de lakens uitdeelt. In het "Kohlenländchen an der Wurm", en wel in het gebied dat nu behoort tot Kohlscheid, liggen een aantal kleine mijnconcessies zoals Grosskuhl, Sichelscheid, Herrenkuhl, Hoheneich en Spidell. De eigenaars van de mijnen werken in de meeste gevallen zelf niet mee, maar hebben arbeiders in loondienst. Sommige eigenaars zijn notabelen, die soms aandelen hebben in meerdere mijnen, anderen zijn arbeiders en landbouwers, die meestal over kleine aandelen beschikken die door erfenis verkregen zijn. Deze aandelen wisselen nogal snel van bezitter of worden onder de kinderen of familieleden verdeeld in onderaandelen. Deze verdeling over een groot aantal personen, soms veraf wonende, maakt het vergaderen van aandeelhouders voor het nemen van belangrijke beslissingen moeilijk en tijdrovend. Teneinde aan dit bezwaar tegemoet te komen benoemen de aandeelhouders een gevolmachtigde. De aandelen geven recht op winst, maar bij een verliesgevend jaar dienen de aandeelhouders bij te springen. Voor de weinig kapitaalkrachtigen onder hen is dit dikwijls een aanleiding om de stukken te verkopen.

Cudell en de mijn Sichelscheid

De mijn Sichelscheid is gelegen in Klinkheide en sinds de 16de eeuw bekend⁶. In 1807 zijn 116 arbeiders in dienst en worden per maand (25 werkdagen) 1653 ton kolen gedolven. Een "Pferdegöpel", een aandrijfmechanisme bespannen met vier paarden, levert de energie voor het drooghouden van de mijn en het omhooghijsen van de met kolen gevulde tonnen.

In december 1809 sluit Matthias Joseph Horbach, burgemeester van Pannesheide en gevolmachtigde van de mijn Sichelscheid, een verdrag met Caspar Joseph von Clotz, gevolmachtigde van de aangrenzende mijn Hoheneich. De overeenkomst heeft betrekking op het ontginnen van bepaalde lagen en de gezamenlijke waterhuishouding. Kort daarna verschijnt Martin Cudell op het toneel. Op 16 februari 1810 koopt hij 1/12 deel van de mijn Sichelscheid van Christine Vassen, weduwe van de landbouwer Peter Crombach. De som van 1200 francs in zilver wordt direct betaald, de resterende 1800 francs op het ogenblik dat de definitieve concessierechten zijn vastgesteld en de eigenaren hun bedrijf in rechte kunnen uitoefenen⁷. De aandeelhouders benoemen Cudell tot gevolmachtigde als opvolger van M.J. Horbach, die zich met deze situatie niet gelukkig voelt. Op dit moment bevindt Cudell zich in Klinkheide; in het verdrag dat op 16 februari 1810 gesloten werd staat aangegeven dat hij in Muhl (dep. Rijn-Moezel) woont⁸. Op 29 juni verwerft Cudell 1/20 in de mijn Sichelscheid van Nicolas Gorihsen, die op de mijn Spanbruch werkt, voor de prijs van 940 francs. Daarmee bezit Cudell 2/15 van de mijn Sichelscheid.

Het verdrag tussen M.J. Horbach en C.J. von Clotz heeft tot onenigheid tussen de beide mijnbezitters geleid en Cudell wil hier snel een oplossing bereiken. Op 14 november 1810 sluiten Cudell en Von Clotz een nieuw verdrag van 16 artikelen waarin de wederzijdse rechten en plichten worden vastgelegd. M.J. Horbach ontvangt een op schrift gesteld bewijs betreffende zijn juist beheer van de mijn in het verleden. Ook met tegenstrevende aandeelhouders sluit Cudell vrede. Een nog slepende aandelenkwestie met Henri Flegel wordt op 12 maart 1811 opgelost. Cudell blijkt van aanpakken te houden.

Als vertegenwoordiger van Martin koopt zijn broer Matthieu, officier van gezondheid wonende te Herzogenrath, op 16 augustus 1811 1/36 aandeel van de slager Matthias Joseph Schwan en zijn vrouw Maria Catharina Göbbels uit Klinkheide voor de prijs van 520 francs. Op 10 september 1812 koopt Cudell een serie onderaandelen van leden van de familie Göbbels, die grotendeels als mijnwerkers hun brood verdienen en te Klinkheide wonen, voor de prijs van 150 francs. Deze koop vindt plaats in opdracht van en voor Johann Jakob Königs uit Heinsberg, die nu met Cudell een vermogende mijn-eigenaar is. Het koopcontract, gesloten bij notaris Corneli te Herzogenrath, vermeldt uitdrukkelijk dat Cudell in Herzogenrath woont⁹. Het boekjaar 1812 sluit met een winst van 10240,20 francs. Bij de Franse administratie staat de "Société Cudell" of de "Brüder Cudell und Consors" te boek als eigenaar van de mijn, hoewel deze stil komt te liggen wegens wateroverlast en men volgens contract kolen ontgint in de naastgelegen mijn Hoheneich.

Het vertrek van de Franse troepen en de overname van het gezag door Pruisen brengt nogal wat onduidelijkheden met zich mee, omdat de vertrekkenden de archieven over de mijnbouw meenemen en de nodige onduidelijkheden over concessierechten achterlaten. Het oordeel van Johann August Sack, Pruisisch Gouverneur-Generaal van de Neder- en Middenrijn, is wat de mijnbouw betreft allerminst gunstig, als hij rapporteert: "Unter allen Zweigen der Verwaltung findet sich in den mit Frankreich vereinigt gewesenen deutschen Provinzen keiner mehr vernachlässigt als der edle Bergbau"¹⁰.

Na het vertrek van de Franse bezetting blijkt Joseph Göbbels in 1816 de gevolmachtigde van Sichelscheid te zijn. Cudell woont sinds 1813 in Maastricht. Samen met J.J. Königs bezit hij 2/3 van de aandelen. Op 6 januari en 11 februari 1819 verkopen beiden hun aandelen aan Carl Winkens, een telg uit een Akense advocatenfamilie, die kolenmijnen exploiteert. Winkens koopt de mijn voor 30.000 francs, hoewel de waarde geschat werd op 45.000 francs. Hij betaalt 6000 francs direct, de rest van de schuld zal worden voldaan in verhouding tot de opbrengst van de kolen die voor de helft voor dit doel zal worden gereserveerd. Verder bedingt Cudell dat zijn zwager Berden zal worden aangesteld als boekhouder en dat zijn broer Martin weer als bedrijfsarts zal worden tewerkgesteld. Daarmee is

Cudells rol in de mijn Sichelscheid uitgespeeld, maar de gevolgen van zijn bemoeienissen zijn ook daarna nog te zien. Als Winkens de mijn geheel in handen heeft meldt zich de lakenscheerder Adolf Jörissen uit Burtscheid die volgens een niet eerder vermeld contract van 20 mei 1811 eigendomsrechten aan Cudell heeft verkocht. Er rest nog een schuld van 1800 francs die in 1814 had moeten worden voldaan. De rechter beslist dat Winkens moet betalen ten laste van Cudell. Het blijkt dat het tamelijk gewoon was pas na het overschrijden van de termijn te betalen. Opmerkelijk is dat in 1832, bij het overnemen van alle rechten en plichten van de weduwe Christine Vassen door Winkens, nog een schuld openstaat van Cudell, groot 1800 francs, volgens het contract van 16 februari 1810. Winkens vereffent de schuld, nu groot 480 Taler, met 400 Taler.

Het zou onjuist zijn uit deze schulden te concluderen dat Cudell een wanbetaler was. Het is niet bekend welk contract hij gesloten had bij zijn aandelenoverdracht aan Winkens¹¹. Mogelijk zijn de schulden vereffend met de nog te betalen opbrengst van steenkolen. De mijn Sichelscheid ontwikkelt zich voorspoedig en was in het midden van de 19de eeuw de grootste in het gebied van Kohlscheid-Pannesheide en ging in 1842 op in de Pannesheider-Bergwerks-Verein. Haar waarde werd geschat op 97500 Taler¹². In 1859 werd deze mijn stilgelegd.

Cudell en de mijn Altlaurweg

Zuidwestelijk van Sichelscheid, in Kohlscheid-Bank, ligt het mijnveld Laurweg dat al bekend is vanaf het begin van de 17de eeuw. Eind 18de eeuw valt het veld uiteen in Alt- en Neu-Laurweg¹³.

Op 8 januari 1810 verwerft Cudell 1/8 aandeel in Alt-Laurweg en sluit op 8 juni van dat jaar een verdrag met de erven Offermans, waarin de leiding van het bedrijf wordt geregeld. Dat het geen bloeiend bedrijf betreft blijkt uit het feit dat in 1811 slechts twee arbeiders in dienst zijn en dat er voortdurend herrie is tussen de erven Offermans en Madame Sophie de Roy, die eveneens een groot aandeel heeft in de mijn.

In 1812 staat de mijn op naam van de "Brüder Cudell und Consors". Dat jaar levert geen inkomsten en ook de verdere exploitatiegegevens zijn onduidelijk. Op 8 juli 1816 vertegenwoordigt Matthias Cudell, burgemeester van Herzogenrath, zijn broer Martin, die dan te Maastricht woont waar hij commissaris van politie is. Cudell is gevolmachtigde voor de erven Offermans. Wat tijdens de bijeenkomst is besloten is niet geheel duidelijk. Josef Schiffers, beheerder en eigenaar van de mijn Neu-Prick te Bleyerheide, neemt de helft van Altlaurweg over en wordt tot gevolmachtigde benoemd. Van 1816 tot 1825 werkt de mijn met verlies en ligt zelfs enkele jaren stil. Het duurt tot 16 juli 1830 voordat Cudell zijn aandeel verkoopt aan Friedrich Englerth, burgemeester van Eschweiler, die namens zijn moeder handelt. Cudell ontvangt 525

Taler¹⁴. In 1840 gaat het veld over aan de Pannesheider-Bergwerks-Verein.

Hiermede eindigen de bemoeienissen van Cudell met de mijnbouw. Wat kan hem ertoe bewogen hebben? Mogelijk was deze belangstelling ingegeven door het economisch belang van de mijnbouw in zijn geboortestreek. Mijnbouwkundige was hij niet. Gezien zijn opleiding en werkzaamheden had hij kennis van financieel beheer en organisatie. Dat zal ertoe hebben geleid dat hij tot gevolmachtigde werd benoemd. Financieel gewin zal zeker een rol hebben gespeeld bij Cudell die, gezien de bedragen die hij betaalde, zeker geen arm man moet zijn geweest. Of hem de transacties veel gewin hebben opgebracht is onduidelijk. Zijn aandeel in Altlaurweg heeft in ieder geval geen winst opgeleverd.

In 1813 wordt Martin Cudell in Maastricht aangesteld bij de directions des droits réunis en in dat zelfde jaar trouwt hij met Maria Catharina Frissen, dochter van een gezeten Maastrichtse familie, die een winkel in damesmode-artikelen drijft. In 1814 wordt hij benoemd tot commissaris van politie in Maastricht. Het bevolkingsregister van 1820 geeft als inwoners van huis no. 689, gelegen aan de Grote Staat (toen geheten "In den Posthoorn", nu Vrijthof 1):

- 4069 Cudell Martin, Politie Kommissaris, gehuwd, catholyk, geb. Rolduc¹⁵, 43 jaar
- 4070 Frissen Catharine, koopvrouw, gehuwd, catholyk, geb. Maastrigt, 34jaar
- 4071 Cudell Edouart, ongeh., catholyk, geb. Maastrigt, 6 jaar
- 4072 Cudell Adolph, ongeh., catholyk, geb. Maastrigt, 5 jaar
- 4073 Willems Theodora, winkeldochter, ongeh., catholyk, geb. Maastrigt, 25 jaar
- 4074 Niesten Geertruide, dienstmeid, ongeh., catholyk, geb. Maastrigt, 32 jaar
Deze laatste is vervangen door Maes Amerensia, dienstmeid, ongeh., catholyk, geb. Limberich, 30 jaar

Uit de Maastrichtse periode stammen de eerste archeologische activiteiten van Cudell, blijkende uit zijn verhandeling over het onderzoek bij Rimburg naar de loop van de Romeinse heerbaan en haar bruggehoofd aan de Worm, getiteld: *Mémoire sur la direction de la chaussée romaine de Tongres à Juliers et sur la situation de Coriovallum* (1823). Het is een verhandeling van 20 pagina's folio, die tot gevolg heeft dat hij als lid van de in 1824 opgerichte voorloper van het L.G.O.G., de Société des Amis des Sciences, des Lettres et Arts wordt benoemd. Van zijn hand verscheen verder een *Mémoire manuscrit sur la situation d'Attuatica*.

In december 1831 wordt Cudell ontslagen en in 1833 vertrekt hij naar Hasselt, waar hij tot vrederechter wordt benoemd en zijn

*Het vroegere woonhuis van Martin Cudell.
"In den Posthoorn", nu Vrijthof 1 te Maastricht.*

- archeologische activiteiten voortzet, getuige de volgende geschriften:
- Mémoire sur un fragment d'une ancienne colonne militaire romaine découverte en 1817 près de Tongres (1836).
 - Observations de M. Cudell sur différentes questions archéologiques.
 - Mémoire manuscrit sur les sarcophages romains trouvés à Schinveldt et à Limbricht.

De Belgische regering had het plan opgevat Cudell te belasten met het wetenschappelijk toezicht op de opgravingen te Tongeren. De gezondheidstoestand van Cudell verhinderde deze plannen, die duidelijk maken dat hij ook in het buurland gewaardeerd werd als archeoloog. Hij overleed op 30 december 1845 na een ziekte te Luik.

F. Engelen

NOTEN

1. J. Aretz, Kohlscheider Bergwerke, Herzogenrath 1986.
2. J.T.J. Jamar, De beoefening van de archeologie in Limburg tot 1940, in: Munsters in de Maasgouw, LGOG, Werken 9, Maastricht 1986, blz. 112-113.
3. F.X. Schobben, Martin Cudell 1773-1845, in: LvH 30 (1980), blz. 25-39, 64-73 en 96-106.
4. Van Hommerich en Welters, Gedenkboek Voerendaal, 1949, blz. 106.
5. R. de la Haye, De Latijnse school van Hoog-Cruts, in: PSHAL 1986, blz. 116.
6. Aretz, a.w., blz. 29-44.
7. Dit hing samen met de nog uit te voeren voorschriften van de nieuwe Franse Mijnewet 1810.
8. Schriftelijke mededeling van de heer J. Aretz. d.d. 15.7.87, die het contract gezien heeft.
9. Zie noot 8. De heer Aretz is er niet zeker van of hier de woning van de broer bedoeld is of dat Martin Cudell pro forma in Herzogenrath woonde.
10. F. Schunder, Geschichte des Aachener Steinkohlenbergbaus, Essen 1968, blz. 120.
11. Aretz, a.w., blz. 65.
12. Schunder, a.w., blz. 142.
13. Aretz, a.w., blz. 525-536.
14. Aretz, a.w., blz. 547.
15. Rolduc is de Franse naam voor Herzogenrath.

Fragment-genealogie Cudell (Coudell)

In het Land van Herle van 1980 zijn bij het artikel van F.X. Schobben over Martin Cudell enige genealogische bijzonderheden omtrent de familie gepubliceerd (blz. 34 en 35). Bij mijn nasporingen naar Herzogenrather families die op bestuurlijk gebied een rol speelden, zijn nog veel aanvullende gegevens gevonden. Jos Crott was zo vriendelijk deze voor het Land van Herle te verwerken tot onderstaande fragment-genealogie. Kopieën van enkele stukken en overlijdensakten zijn overgedragen aan de afdeling documentatie van de gemeentelijke archiefdienst te Heerlen.

Grete Esser-Plum

I

Jacob Coudell, chirurgijn te Marienberg

tr.

Anna Barbara Jongschlägers

Uit dit huwelijk:

1. Antonius Leonardus, volgt II.

II

Antonius Leonardus Coudell, ged. Marienberg 24.11.1742, chirurgijn, wonende Broekhuizen-Rimburg, overl. Ubach over Worms 17.3.1806

tr. Eyselshoven 9.7.1771

Anna Maria Vreuls, ged. Eyselshoven 28.1.1739, overl. Ubach over Worms 2.2.1820, dr. van Dionys Vreuls en Gertrud Essers.

Uit dit huwelijk:

1. Dionysius, ged. ?, overl. Eyselshoven 21.7.1772
2. Martin, ged. Eyselshoven 8.8.1773, commissaris van politie te Maastricht, vrederechter te Hasselt (1833), overleden Luik 30.12.1845, tr. Maastricht 22.6.1813 **Maria Catharina Frissen**, ged. Maastricht 1.3.1782, dr. van Otto Frissen en Maria Catharina Cuypers. Hieruit: a) Otto Edouard, geb. Maastricht 30.5.1814; b) Mattheus Adolphus, geb. Maastricht 22.5.1815.
3. Johannes Jacobus, ged. Eyselshoven 1.5.1775, overl. Eyselshoven 23.7.1783.
4. Petrus Dionys, ged. Eyselshoven 25.8.1777, overl. Waubach 1.5.1849, tr. Eyselshoven 2.5.1824 **Anna Elisabeth Luchtmans**.
5. (Johannes) Mathias, volgt III.
6. Joannes Leonardus, ged. Eyselshoven 21.4.1782, meubelmaker, tr. 4.7.1822 **Maria Theresia Mohnen**, geb. Grotenrath 1799, dr. van Herman Mohnen en Emerentia Schoeffers.
7. Johanna Maria, ged. Eyselshoven 2.2.1784, overl. Eyselshoven 4.12.1860, tr. Eyselshoven 10.5.1829 **Nicolaus Rüländt**, zn. van Johannes Leonard Rüländt en N.N. Neulens, overl. Eyselshoven 3.4.1859.

III (Herzogenrath)

Mathias Cudell, ged. Eygelshoven 11.4.1779, chirurgijn (chirurgien, officier de santé) te Herzogenrath, overl. Herzogenrath 18.4.1834 tr. Übach 22.9.1802

Margarethe Ploum (Plum), ged. Übach 13.6.1779, overl. Herzogenrath 13.9.1834, dr. van Melchior Ploum en Anna Catharina Brull.

Uit dit huwelijk geboren te Herzogenrath:

1. Maria Catharina, geb. 16.3.1805 (25 Ventose XIII), tr. Herzogenrath 23.6.1826 **Johann Nicolaus Kahlen**, wednr. van Maria Josepha Langendorf, zn. van Johan Peter Kahlen en Anna Elisabeth Goebbels (Bardenberg), Kohlschreiber.
2. Maria Sibilla, geb. 13.11.1806, tr. **Philipp Michel**, koopman te Stolberg.
3. Charles Martin, volgt IV.
4. Maria Theresia, geb. 16.1811, overl. Herzogenrath 10.3.1811.
5. Johanna/Jeanette, geb. 8.4.1812, overl. Herzogenrath 10.5.1879, tr. Herzogenrath 16.10.1835 **Johann Peter Schwarz**, geb. Merenstein 22.12.1787, wednr. (1) Eleonora Corneli, (2) Maria Josepha Kraus, zn. van Friedrich Wilhelm Schwartz en Catharina Gertrud Vondenhoff, ontvanger der belastingen.
6. Maria Ludovica, geb. 3.4.1815, tr. Herzogenrath 15.9.1839 **Franz Joseph Siegwart**, geb. Keulen 24.4.1806, zn. van Peter Siegwart en Catharina Josepha Uelpenich, glasfabrikant, wonende Stolberg.
7. Rutgerus Ignatz, geb. 8.7.1817, overl. Herzogenrath 20.12.1817.
8. Gustav, geb. 25.5.1819.
9. Theresia Regina, geb. 7.9.1822.
10. Eduard Bernhard, geb. 12.2.1825, overl. Herzogenrath 23.2.1826.

IV (Herzogenrath)

Charles Martin Cudell, geb. Herzogenrath 14.9.1808, arts te Herzogenrath-Kleik, overl. Herzogenrath 18.8.1854, tr. Aken 9.10.1838.

Maria Luise Krauthausen, geb. Aken 1819, overl. Herzogenrath 28.12.1861, dr. van Franz Krauthausen en Agnes Brands.

Uit dit huwelijk geboren te Herzogenrath:

1. Gustav Peter, geb. 30.11.1840.
2. Karl Gustav, geb. 18.5.1842.
3. Eduard Franz, geb. 11.4.1844, overl. 24.8.1850.
4. Heinrich Joseph, geb. 14.6.1845.
5. Julian Robert, geb. 19.2.1847.
6. Andreas Adolph, geb. 12.5.1850.
7. Theresia Franziska Caecilia, geb. 3.7.1852.

Fragment-genealogie Cudell (Coudell)

In het Land van Herle van 1980 zijn bij het artikel van F.X. Schobben over Martin Cudell enige genealogische bijzonderheden omtrent de familie gepubliceerd (blz. 34 en 35). Bij mijn nasporingen naar Herzogenrather families die op bestuurlijk gebied een rol speelden, zijn nog veel aanvullende gegevens gevonden. Jos Crott was zo vriendelijk deze voor het Land van Herle te verwerken tot onderstaande fragment-genealogie. Kopieën van enkele stukken en overlijdensakten zijn overgedragen aan de afdeling documentatie van de gemeentelijke archiefdienst te Heerlen.

Grete Esser-Plum

I

Jacob Coudell, chirurgijn te Marienberg

tr.

Anna Barbara Jongschlägers

Uit dit huwelijk:

1. Antonius Leonardus, volgt II.

II

Antonius Leonardus Coudell, ged. Marienberg 24.11.1742, chirurgijn, wonende Broekhuizen-Rimburg, overl. Ubach over Worms 17.3.1806

tr. Eyselshoven 9.7.1771

Anna Maria Vreuls, ged. Eyselshoven 28.1.1739, overl. Ubach over Worms 2.2.1820, dr. van Dionys Vreuls en Gertrud Essers.

Uit dit huwelijk:

1. Dionysius, ged. ?, overl. Eyselshoven 21.7.1772
2. Martin, ged. Eyselshoven 8.8.1773, commissaris van politie te Maastricht, vrederechter te Hasselt (1833), overleden Luik 30.12.1845, tr. Maastricht 22.6.1813 **Maria Catharina Frissen**, ged. Maastricht 1.3.1782, dr. van Otto Frissen en Maria Catharina Cuypers. Hieruit: a) Otto Edouard, geb. Maastricht 30.5.1814; b) Mattheus Adolphus, geb. Maastricht 22.5.1815.
3. Johannes Jacobus, ged. Eyselshoven 1.5.1775, overl. Eyselshoven 23.7.1783.
4. Petrus Dionys, ged. Eyselshoven 25.8.1777, overl. Waubach 1.5.1849, tr. Eyselshoven 2.5.1824 **Anna Elisabeth Luchtmans**.
5. (Johannes) Mathias, volgt III.
6. Joannes Leonardus, ged. Eyselshoven 21.4.1782, meubelmaker, tr. 4.7.1822 **Maria Theresia Mohnen**, geb. Grotenrath 1799, dr. van Herman Mohnen en Emerentia Schoeffers.
7. Johanna Maria, ged. Eyselshoven 2.2.1784, overl. Eyselshoven 4.12.1860, tr. Eyselshoven 10.5.1829 **Nicolaus Rülandt**, zn. van Johannes Leonard Rülandt en N.N. Neulens, overl. Eyselshoven 3.4.1859.

III (Herzogenrath)

Mathias Cudell, ged. Eygelshoven 11.4.1779, chirurgijn (chirurgien, officier de santé) te Herzogenrath, overl. Herzogenrath 18.4.1834 tr. Übach 22.9.1802

Margarethe Ploum (Plum), ged. Übach 13.6.1779, overl. Herzogenrath 13.9.1834, dr. van Melchior Ploum en Anna Catharina Brull.

Uit dit huwelijk geboren te Herzogenrath:

1. Maria Catharina, geb. 16.3.1805 (25 Ventose XIII), tr. Herzogenrath 23.6.1826 **Johann Nicolaus Kahlen**, wednr. van Maria Josepha Langendorf, zn. van Johan Peter Kahlen en Anna Elisabeth Goebbels (Bardenberg), Kohlschreiber.
2. Maria Sibilla, geb. 13.11.1806, tr. **Philipp Michel**, koopman te Stolberg.
3. Charles Martin, volgt IV.
4. Maria Theresia, geb. 16.1811, overl. Herzogenrath 10.3.1811.
5. Johanna/Jeanette, geb. 8.4.1812, overl. Herzogenrath 10.5.1879, tr. Herzogenrath 16.10.1835 **Johann Peter Schwarz**, geb. Merkstejn 22.12.1787, wednr. (1) Eleonora Corneli, (2) Maria Josepha Kraus, zn. van Friedrich Wilhelm Schwartz en Catharina Gertrud Vondenhoff, ontvanger der belastingen.
6. Maria Ludovica, geb. 3.4.1815, tr. Herzogenrath 15.9.1839 **Franz Joseph Siegwart**, geb. Keulen 24.4.1806, zn. van Peter Siegwart en Catharina Josepha Uelpenich, glasfabrikant, wonende Stolberg.
7. Rutgerus Ignatz, geb. 8.7.1817, overl. Herzogenrath 20.12.1817.
8. Gustav, geb. 25.5.1819.
9. Theresia Regina, geb. 7.9.1822.
10. Eduard Bernhard, geb. 12.2.1825, overl. Herzogenrath 23.2.1826.

IV (Herzogenrath)

Charles Martin Cudell, geb. Herzogenrath 14.9.1808, arts te Herzogenrath-Kleik, overl. Herzogenrath 18.8.1854, tr. Aken 9.10.1838.

Maria Luise Krauthausen, geb. Aken 1819, overl. Herzogenrath 28.12.1861, dr. van Franz Krauthausen en Agnes Brands.

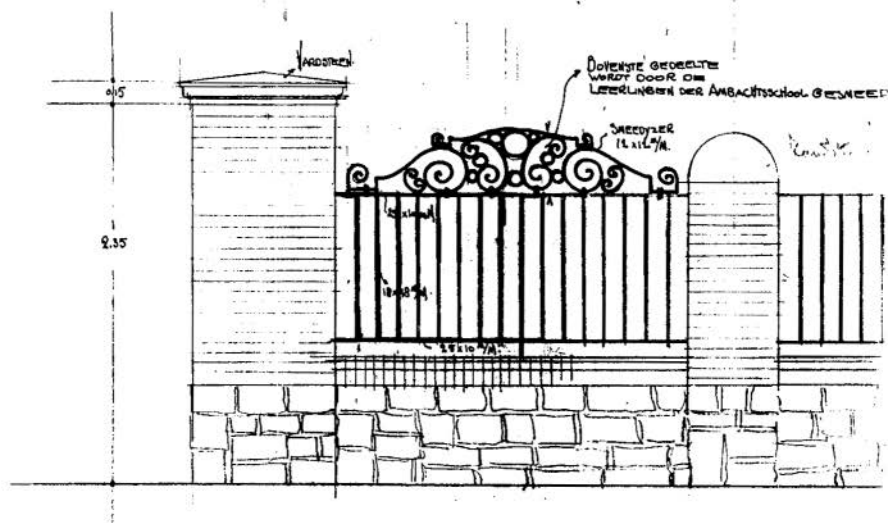
Uit dit huwelijk geboren te Herzogenrath:

1. Gustav Peter, geb. 30.11.1840.
2. Karl Gustav, geb. 18.5.1842.
3. Eduard Franz, geb. 11.4.1844, overl. 24.8.1850.
4. Heinrich Joseph, geb. 14.6.1845.
5. Julian Robert, geb. 19.2.1847.
6. Andreas Adolph, geb. 12.5.1850.
7. Theresia Franziska Caecilia, geb. 3.7.1852.

Aanvulling op het Stuyt-nummer

In de veronderstelling iets aardigs aan het Stuyt-nummer van ons tijdschrift toe te voegen, dat verband hield met het onderhavige onderwerp, maakte ik een reeks opnamen van de medaillons aan de bovenkant van het hekwerk rond de Technische School aan het Burg. de Hesselleplein te Heerlen (zie blz. 108). In deze medaillons staan symbolen voor de beroepen, waarvoor de leerlingen aldaar worden opgeleid. Mijn verrassing was groot toen ik op de tentoonstelling ontdekte dat Jan Stuyt niet alleen het gebouw en het daarvoor gelegen plantsoen ontworpen heeft, maar ook aan de finishing touch van dit hekwerk gedacht heeft. De uitvoering van zijn idee liet hij voor een gedeelte over aan de leerlingen van de school. Men vergelijkte onderstaande afbeelding met de werkelijkheid.

W.J. Krüll

De familie Schnitzeler te Ubach over Worms

Door zijn huwelijk met Maria Moers, de oudste dochter van Joannes Moers en Catharina Werden, behoorde Johan Willem Schnitzeler tot een der voornaamste landbouwers van het Overworms kwartier van Ubach. Hij was vermoedelijk afkomstig van Richterich, maar noch de namen van zijn ouders, noch zijn geboortedatum of huwelijksdatum zijn bekend¹. Zijn beide zwagers waren geestelijken en bedienden achtereenvolgens als rector de kapel van Waubach. Het waren respectievelijk Petrus Dominicus en Joannes Joseph Moers. De eerste stierf in 1788, de tweede in 1796². Het echtpaar Schnitzeler-Moers kreeg zeven kinderen, waarvan er drie jong zijn overleden.

De jongste zoon, Joannes Joseph, werd - geïnspireerd door het voorbeeld van zijn ooms - geestelijke. Hij was geboren op 23 oktober 1752 en ontving de priesterwijding in 1775. Van 1788 tot aan zijn dood in 1808 was hij vicarius (kapelaan) te Wijlre³. Hij was tevens van 1796 tot 1804 rector van de Waubachse kapel als opvolger van zijn oom Joannes Joseph Moers. Vermoedelijk heeft hij die functie niet daadwerkelijk waargenomen. Zijn oudere broer Peter Dominicus Schnitzeler, geboren in 1744, huwde de 24ste februari 1778 met Anna Gertrud Plum. Hij nam het landbouwbedrijf van zijn vader over. In de Franse Tijd beheerde hij ook de aan de kapel van Waubach toebehorende goederen. Daarover ontstond in 1804 bij de oprichting van de parochie Waubach een geschil tussen de gebroeders Schnitzeler en de kerkfabriek van de nieuwe parochie. Eerst bij akte van conventie van 4 juli 1811 werd de strijd tussen de partijen bijgelegd. De voormalige rector Joannes Joseph Schnitzeler was intussen al overleden⁴.

Het echtpaar Schnitzeler-Plum kreeg tien kinderen, waarvan er zes vrij jong gestorven zijn. Er bleven twee dochters en twee zoons in leven. De twee laatsten hebben zich als kroniekschrijver voor het nageslacht verdienstelijk gemaakt. Johan Joseph werd in 1782 geboren. Hij huwde in 1812 met Maria Anna Pelzer uit Ubach en vestigde zich aldaar. Van 1815 tot 1846 bekleedde hij het ambt van burgemeester in de toen tot Pruisen behorende gemeente Ubach. Gedurende zijn gehele ambtstijd noteerde hij in zijn "Aufzeichnungen" allerlei wetenswaardigheden van politieke, bestuurlijke, kerkelijke en maatschappelijke aard⁵. Zijn twee jaar jongere broer Johan Willem Joseph Schnitzeler huwde in 1817 met Maria Joanna Josepha Valckenberg. Na haar vroege dood in 1826 huwde hij een jaar later opnieuw, nu met Maria Agnes Dautzenberg⁶. Johan Willem Joseph schreef gebeurtenissen op, die betrekking hadden op zijn huisgezin, het landbouwbedrijf en het wereldlijk en kerkelijk bestuur.

In dit "Hausregister" staat o.a. een merkwaardig voorbeeld van huwelijken in de vierde graad van bloedverwantschap, waarbij hijzelf

een van de partners was⁷. In 1817 werd namelijk bij de kerkelijke overheid dispensatie aangevraagd voor het aangaan van zijn huwelijk met Maria Joanna Josepha Valckenberg en het huwelijk van zijn zuster Joanna Margaretha Josepha met Laurentius Joseph Reinartz. Beide paren waren familie in de vierde graad van bloedverwantschap. Bij de dispensatie-aanvraag werden de volgende staatjes gevoegd:

	Dominicus Werden - stipes	
	Catharina Werden	Agnes Werden
	Maria Moers	Anna Gertrud Melchers
	Petrus Dominicus Schnitzeler	Maria Agnes Stapelmans
	Johan Wilhelm Joseph Schnitzeler x Maria Joanna Josepha Valckenberg	

en	Dominicus Werden - stipes	
	Catharina Werden	Agnes Werden
	Maria Moers	Maria Melchers
	Peter Joseph Schnitzeler	Paulus Reinartz
	Joanna Margaretha Josepha Schnitzeler x Laurentius Joseph Reinartz	

Tot hiertoe is er van enigerlei merkwaardigheid geen sprake. Anders wordt dit echter als men weet dat van de genoemde acht voorouderparen er zes ook al met huwelijksdispensatie in verschillende graden gehuwd waren. Zie de bijlage. In de daar afgedrukte verwantschapsstaat worden de graden van bloedverwantschap in een of twee cirkeltjes aangegeven. Stamvader Dominicus Werden was vermoedelijk ook in de derde of vierde graad van bloedverwantschap gehuwd.

Blijkbaar had dit voor de kinderen uit het huwelijk **Reinartz-Schnitzeler** geen abnormale gevolgen. Het echtpaar kreeg tien kinderen. Weliswaar stierven er drie jong, waaronder een tweeling, maar de anderen bereikten een normale leeftijd en over opvallende ziekten is niets bekend. Laurens Joseph Reinartz overleed op 59-jarige leeftijd en zijn echtgenote werd zelfs 84 jaar oud⁸. Maar bij de nakomelingen van zijn zwager **Johan Willem Joseph Schnitzeler** schijnt dat anders te liggen. Hij werd in zijn eerste huwelijk vader van drie dochters. Zelf stierf hij op 74-jarige leeftijd in 1858 aan een "Blutstürzung" na een ziekte van veertien dagen. Maar zijn eerste echtgenote **Maria Joanna Josepha Valckenberg** overleed reeds in 1826 bij de geboorte van haar derde dochtertje aan "den Folgen ihrer harten Entbindung". Zij werd slechts 30 jaar oud. Ook de dochters en verscheidene kleinkinderen was geen lang leven beschoren.

De oudste dochter **Anna Gertrud Schnitzeler** werd de 21ste december 1819 geboren. Zij huwde op 23 september 1847 met Arnold Joseph Dortants, zoon van Dionisius Dortants en Maria Catharina Zaubrecher uit Rimburg. Het echtpaar kreeg twee zoons. Maar Anna Gertrud begon in het voorjaar van 1852 tekenen van de

toen gevreesde ziekte "Schwindsucht" of tering te vertonen. Zij verhuisde veertien dagen voor haar dood uit de ongezonde Groenstraat naar haar schoonouders in Rimbürg. In de bosrijke omgeving van dat dorpje hoopte zij genezing voor haar kwaal te vinden. Haar "langwierige Abnehmungskranckheit" was echter al te ver voortgeschreden. Zij overleed te Rimbürg op 15 november 1852. Haar jongste zoon stierf in de Groenstraat, negen jaar oud, op 11 juli 1860. Zijn broer groeide voorspoedig op en was o.a. 25 jaar burgemeester van de verenigde gemeenten Rimbürg en Ubach over Worms (1884-1910). Hij was de 20ste september 1873 gehuwd met Maria Catharina Hubertina Meens, die aan twee zoons het leven schonk. De jongste werd amper een jaar oud, terwijl de oudste op bijna 20-jarige leeftijd overleed. Burgemeester Dortants overleefde zijn vrouw en kinderen ruimschoots en bereikte een leeftijd van bijna 85 jaar.

Maria Catharina, de tweede dochter uit het huwelijk van het echtpaar Schnitzeler-Valckenberg, werd geboren op 20 augustus 1823. Zij huwde de 20ste september 1846 in de oude kerk te Waubach met Johan Wilhelm Geller. Hij was afkomstig van Loverich in het toemalige Pruisen. De jonggehuwden hadden er een landbouwbedrijf. Zij kregen acht kinderen, waarvan er zes vóór hun moeder stierven. Maria Catharina Schnitzeler overleed te Loverich op 21 april 1858. Zij bereikte een leeftijd van 34 jaar. Zes weken voor haar dood schonk zij het leven aan een dochtertje en had "zeitdem immer gekränckelt". Aan haar graf werd zij volgens haar bidprentje "beweint durch ihr traurender Gatte mit zwei noch übrig gebliebenen Kleinen".

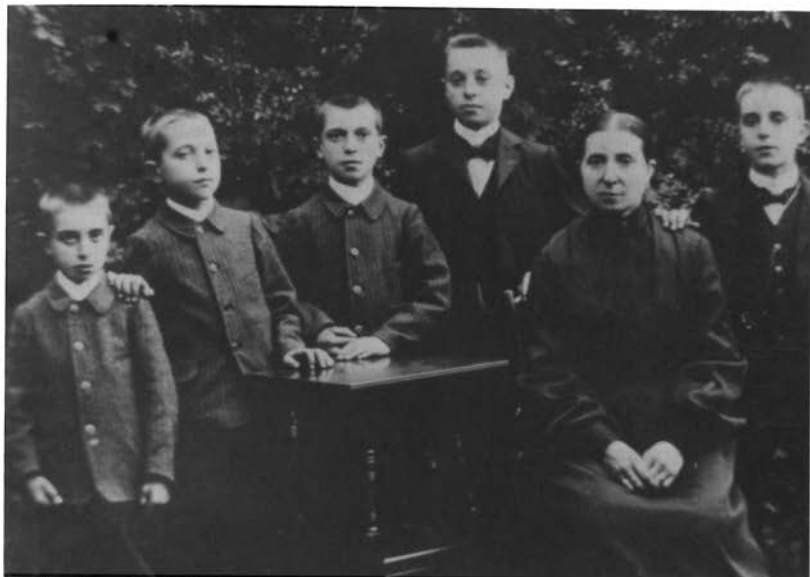
De Schnitzelershof. Voorgevel, op de hoek Groenstraat-Eygelshovenerweg (gevel langs de Groenstraat). Toestand 1959; de hoeve is in 1963-1964 afgebroken.

De derde dochter, **Maria Elisabeth Schnitzeler**, was op 28 januari 1826, vlak voor het overlijden van haar moeder, geboren. Zij werd tegen betaling van 14 schillingen per maand "zur Ernährung und Erziehung" bij een pleegmoeder uitbesteed. Het kind werd ondergebracht bij Maria Agnes Plum, gehuwd met Frans Wilhelm Zweipfennig. Zij woonden in het Pruisische grensdorp Scherpenseel. Op 16 januari 1826 hadden zij hun twee maanden oude kind door de dood verloren. Maria Elisabeth werd door haar vader op de 4de mei 1827 weer naar huis gehaald. De weduwnaar trad namelijk op 6 oktober van datzelfde jaar opnieuw in het huwelijk. Zijn tweede echtgenote, Maria Agnes Dautzenberg, was afkomstig van het gehucht Hoven, gelegen bij de Heiberg te Ubach over Worms. Zijn dochter Maria Elisabeth huwde de 4de februari 1853 met Johan Peter Wetzels. Het echtpaar kreeg vier kinderen. Hun dochter Anna Gertrud werd geboren op 1 september 1854. In 1890 huwde zij met Nicolaas Joseph Heinen. Zij overleed op 17 maart 1924 te Waubach.

De Schnitzelershof. Binnenplaats met woonhuis en schuur.

Haar op 13 februari 1856 geboren broer Jan Leonard verongelukte dodelijk op de 5de augustus 1884 door de val van een wagen, waarvan het paard op hol was geslagen. Dit tragisch voorval speelde zich af bij de Schnitzelershof in de Groenstraat, het geboortehuis van zijn moeder. Hij werd 28 jaar oud. Het derde kind, Hendrik Joseph Wetzels, werd de 8ste november 1858 geboren en zijn broertje Martin Joseph Hubert de 21ste november 1863. Het jongste kind overleed op 12 januari 1866 en zijn broertje Hendrik Joseph een maand later, op 9 februari van dat jaar. Zij werden respectievelijk twee en zeven jaar oud. Moeder Maria Elisabeth Schnitzeler heeft het dodelijk ongeluk van haar oudste zoon niet meer beleefd. Zij overleed op 2 december 1876, vijftig jaar oud. Haar echtgenoot Johan Peter Wetzels overleefde haar nog 34 jaar en stierf op de 2de februari 1910.

De weduwe Schnitzeler-Brouns met haar vijf zonen, van links naar rechts: Frans Joseph (1898-1969), Johan Peter Joseph (1896-1981), Nicolas Jos Karel Hub. (1897-1981), Johan Willem Joseph (1893-1973) en Willem Joseph (1895-1976) (Kleinkinderen van J.W.J. Schnitzeler 1784-1858).

De zwakke gezondheid van Maria Joanna Josepha Valckenberg, haar drie dochters en een groot deel van haar kleinkinderen is opvallend. Men is geneigd om de oorzaak daarvan te zoeken in het groot aantal in bloedverwantschap huwende voorouders. De vraag blijft dan echter, waarom bij het echtpaar Reinartz-Schnitzeler die verschijnselen niet optraden en hun nakomelingen zich qua gezondheid en levensverwachting voor die tijd normaal ontwikkelden.

C. Specker.

NOTEN:

1. In het doopregister van de parochie Eygelshoven, waartoe Ubach over Worms behoorde, wordt bij het doopsel van het eerste kind van het echtpaar Schnitzeler-Moers op 3 april 1740 vermeld: "... illegitima filia ...". Het woord illegitima is later veranderd in legitima. Bij de familiepapieren is een meetakte van een familie Schnitzeler van Richterich. Er worden in de akte geen namen van deelgenoten genoemd.
2. In het "Hausregister" van Johan Willem Joseph Schnitzeler is in de vorm van een stamboom de familierelatie tussen de stichters van de kapel te Waubach en de vier rectoren opgenomen.
3. Zie voor rector Joannes Joseph Schnitzeler ook het boek: Wielder, Wylré, Wijlre tot 31-12-1981, blz. 181-182.
4. Archief pastorie Waubach. Acte van Conventie 1811.

5. Zie voor burgemeester Johan Joseph Schnitzeler: Reinhold Esser, Übach in den Jahren 1814 usw. (Aufzeichnungen des Bürgermeisters Schnitzeler) in: Heimatkalender Geilenkirchen-Heinsberg 1963, blz. 34-42, 1964, blz. 45-53, 1965, blz. 47-52.
6. De nu nog in Ubach over Worms en omgeving levende leden van de familie Schnitzeler zijn afstammelingen van het echtpaar Schnitzeler-Dautzenberg.
7. Van de hand van Johan Willem Joseph Schnitzeler zijn naast zijn "Hausregister" ook een "Grundbuch" met aantekeningen van zijn eigendommen en een "Rekening en Verantwoording", waarin hij optreedt als zaakwaarnemer voor de weduwe en kinderen van zijn oom Leonard Neelis, bewaard gebleven. Hij maakte verder o.a. een kopie van een "Meetboek" van de familie Vaessen. Tijdens de twee laatste jaren van het Belgisch bewind verzorgde hij als wethouder, belast met de politiedienst, de opname en verzending van de processen-verbaal van de gemeente Ubach over Worms. Hij schreef behoorlijk Nederlands, Frans, Duits en Latijn. Dhr. A. Frehen maakte transcripties van de akten en registers van de familie Schnitzeler, waarvan hier dankbaar gebruik is gemaakt. De oorspronkelijke stukken bevinden zich bij de erven J. Schnitzeler.
8. Voor de afstammelingen van het echtpaar Reinartz-Schnitzeler zie E. Delhougne e.a., Genealogieën III, waarin H.G.H. Goossens een stamboom van de Waubachse familie Reinartz verzorgde.
9. Hij was een zoon van Jan Leonard Wetzels en Anna Gertrud Spierts, landbouwers in de Groenstraat.

In een bijlage op de volgende bladzijden vindt u een uitgewerkte staat van dispensatie-aanvragen.

BIJLAGE: Uitgewerkte staat van dispensatie-aanvragen

Werden Dominicus
Ovl. W 26-12-1735
Geh.
Reinartz Maria
Ovl. W 14-11-1734

Werden Catharina
Ged. E 29-06-1688
Ovl. W 07-01-1746
Geh. E 01-02-1710 ③
Moers Joannes
Ged. E 03-10-1684
Ovl. W 13-12-1768

Werden Agnes
Ged. E 13-05-1697
Ovl. W 04-12-1757
Geh. E 26-01-1723 ③ ④
Melchers Joannes
Ged. E 28-06-1699
Ovl. W 12-07-1766

Moers
Maria
Ged. E 23-10-1711
Ovl. W 18-11-1791
Geh.
Schnitzeler
Joannes Wilhelmus
Ged.
Ovl. W 28-02-1789

Melchers
Maria
Ged. E 16-10-1726
Ovl. W 19-04-1791
Geh. E 04-02-1756
Reinartz ③ ④
Laurentius
Ged. E 08-03-1721
Ovl. W 11-03-1804

Melchers
Anna Gertrud
Ged. E 22-05-1736
Ovl. W 28-05-1775
Geh. E 09-02-1757
Stapelmans ④
Petrus
Ged. E 11-09-1734
Ovl. W 13-02-1793

Schnitzeler
Petrus Dominicus
Ged. E 16-11-1744
Ovl. W 04-11-1834
Geh. E 24-02-1778
Plum ④
Anna Getrud
Ged. E 27-09-1752
Ovl. W 21-12-1828

Reinartz
Paulus
Ged. E 27-11-1763
Ovl. W 30-01-1826
Geh. E 13-01-1785
Borghans
Anna Maria
Ged. E 10-06-1761
Ovl. W 23-09-1846

Stapelmans
Maria Agnes
Ged. E 06-10-1760
Ovl. W 20-10-1808
Geh. E 11-10-1781
Valckenberg ④
Wilhelm Hendrik
Ged. E 07-09-1749
Ovl. W 05-08-1804*

Schnitzeler
Johan Willem
Joseph
Ged. G 18-02-1784
Ovl. G 30-04-1858

Schnitzeler
Joanna Margaretha
Josepha Hubertina
Geb. W 20-02-1791
Ovl. W 09-10-1875

Reinartz
Laurentius
Joseph
Geb. W 26-07-1795
Ovl. W 23-01-1855

Valckenberg
Maria Joanna
Josepha
Geb. W 16-10-1795
Ovl. G 01-02-1826

Wettig geh. UoW 15-10-1817
Kerk. geh. W 15-10-1817
Disp. vierde graad bloedverwantschap.

Wettig geh. UoW 13-09-1817
Kerk. geh. W 16-09-1817
Disp. vierde graad bloedverwantschap.

E = Eyselshoven
G = Groenstraat
UoW = Ubach over Worms
W = Waubach

In de cirkeltjes staan de graden van bloedverwantschap, berekend volgens het kerkelijk recht.

- * Volgens H.G.H. Goossens in zijn boek: Ubach over Worms, 1981, blz. 284 en in het L.T.G. 1986, blz. 44 overleed Wilhelm Hendrik Valckenberg (x Stapelmans) in 1808 als rentenier in het klooster Rolduc, resp. in 1804 als rustend rentenier te Rolduc. Volgens het register van de Burgerlijke stand der Gemeente Ubach over Worms overleed hij aldaar op 5 augustus 1804 als maire (burgemeester). Ubach over Worms behoorde toen tot het Franse "canton Rolduc", d.w.z. het kanton Herzogenrath.

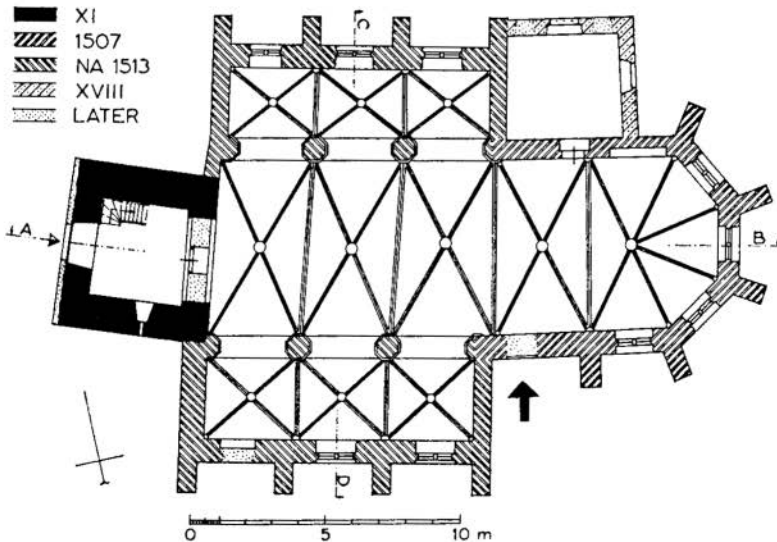
De redactie van "Het Land van Herle" wenst haar lezers prettige feestdagen en alle goeds voor het nieuwe jaar toe.

Een interessante inscriptie te Eygelshoven

Wanneer men te Eygelshoven de rustieke kerkberg beklimt en nieuwsgierig om het oude dorpskerkje heen loopt, ontdekt men aan de zuidkant van het koor een dichtgemetselde ingang. Deze is op onderstaande plattegrond aangegeven met een pijl. Het meest in het oog vallende is de brede stenen latei die zich boven de oude ingang bevindt. Daarin is een inscriptie van drie regels gekapt, in fractuurletters; de woorden zijn van elkaar gescheiden door kleine vierkante punten (zie foto).

Op het eerste gezicht is de tekst moeilijk te lezen. Zelfs de deskundige samensteller van het officiële boek "De monumenten van geschiedenis en kunst in Zuid-Limburg" geeft bij zijn zorgvuldige beschrijving van het kerkje de tekst onjuist weer. Hij heeft gelezen: *In . + . altera . nativitati B. IohaiC + Anno . 1507 . Iterad Vae*¹. Dat is een Latijnse tekst waarmee niets valt te beginnen. Leverde je vroeger op school een vertaling in die je zelf niet kon verklaren, dan was het eerste commentaar van de leraar klassieken: "Och, dan weet je dat je fouten hebt gemaakt".

In het Gedenboek dat in 1931 is uitgegeven bij gelegenheid van het achthonderd-jarig bestaan van Eygelshoven, is geen bijzondere aandacht aan de inscriptie geschonken. Men heeft er wel het jaartal aan ontleend waarin het koor zou vernieuwd zijn, namelijk 1507. Ook de naam van de pastoor onder wiens bestuur dat gebeurde, is toen goed gelezen: Gerard Vas². Dit in tegenstelling tot de onverklaarbare vorm "Iterad Vae" in de geïllustreerde beschrijving van 1962.

Plattegrond van de oude kerk te Eygelshoven

Kort voor en na de Tweede Wereldoorlog heeft Dr. P.S. Everts, die als leraar klassieken te Rolduc ook grote belangstelling had voor oude bouwwerken en middeleeuwse teksten, zich beziggehouden met het ontcijferen en interpreteren van de inscriptie. Hij heeft er een klein dossier van aangelegd met brieven, foto's, notities en de omwerkingen tot een artikel³. De volijverige amateur-historicus en archeoloog Houppermans van Kerkrade had er in 1939 zijn aandacht op gevestigd. Aan hem maakte Everts zijn eerste hypothese bekend, waarbij hij het woord "altera" wilde lezen als "altare", alsof er in 1507 een altaar hersteld was. Toen Houppermans hem de natekening die door architect J. Schroeders uit Sittard was gemaakt, bezorgde, wijzigde Everts zijn interpretatie. Zoals men op de foto kan zien, staat er in de bovenste regel achter het woord "in" een teken ter versiering, een soort bloemetje dat bestaat uit een krom steeltje met aan weerszijde een blaadje. Op de tekening die Everts werd aangeboden, is dat sierteken weergegeven als een rechte i (I) met twee rondjes eraan. Everts beschouwde toen het teken als een deel van de tekst en zag in de zogenaamde i de afkorting van het woord "janua" (deur). Bovendien las hij het voorlaatste woord als "iterad", dat de afkorting zou zijn voor "iteranda", een vorm van "iterare" (= herhalen, vernieuwen). Everts kwam toen tot de volgende uitgewerkte transcriptie: *in janua altera nativitatis Johannis anno 1507 iteranda vas*. Het laatste woord beschouwde hij als het Latijnse woord "vas" (gen. vadis), d.w.z. borg, waarborg. Zodoende gaf hij als vertaling: Voor het vernieuwen der tweede deur (van de kerk) der geboorte van Johannes in het jaar 1507 (blijft deze steen) borg⁴.

Deze duiding van het opschrift is niet erg overtuigend. Er zijn ongebruikelijke toevoegingen nodig om de tekst enige zin te geven en de mooie steen zou de herinnering bewaren aan een onnozel feit: het vernieuwen van een buitendeur bij de kerk.

Wanneer Everts in 1950 verneemt dat de burgemeester van Eygelshoven geïnteresseerd is in de inscriptie boven de vroegere koordeur, stuurt hij hem deze transcriptie toe met de vertaling en een puntsgewijze toelichting. Op het einde van de brief stelt Everts: "men kan zich afvragen waarom deze vernieuwing van een koordeurtje moest vereeuwigd worden in zulk een bovendorpel. Wellicht heeft dit deurtje dat voor de pastoor geriefelijk was maar voor de gelovigen vanwege de tocht in de kerk dikwijls zeer onaangenaam, aanleiding gegeven tot ontevredenheid. Om een bestaand recht voor altijd vast te leggen schijnt de pastoor deze inscriptie te hebben laten aanbrengen in perpetuum rei memoriam"⁵.

In de verzameling van de "Stichting Eygelshoven door de eeuwen heen" bevindt zich kennelijk deze brief of een afschrift ervan, want in het onlangs verschenen Straatnamenboek wordt bij de Vasstraat, welke herinnert aan pastoor Vas die alleen bekend is uit het opschrift boven de deur, de transcriptie en de vertaling van Dr. P. Everts afgedrukt. Dat is vreemd, want Everts wilde het woord "vas" juist niet verstaan als de naam van een pastoor⁶.

*Inscriptie boven de dichtgemetselde koordeur.
(uit: De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst . Deel V.
Zuid-Limburg, Arnhem 1972)*

In 1955/56 verwerkte Everts zijn ideeën tot een artikel, dat hij ter plaatsing in De Maasgouw aanbood. Na ruim een jaar stuurde de redactie-secretaris G. Panhuysen het artikel retour met een begeleidend briefje. De redactie vond Everts' verklaring van het opschrift "wel heel ingenieus", maar was "unaniem van mening dat het zeer eenvoudig gelezen moet worden"⁷. En dan volgt de transcriptie zoals die onlangs ook bij een bespreking in de werkgroep van het Land van Herle werd vastgesteld, namelijk:

In
altera nativitatis Johannis
anno 1507, Gerardus Vas

Daarbij moet "in altera" verstaan worden als een bepaling van tijd, die destijds heel gebruikelijk was en volledig luidde "in altera die", d.w.z. 's anderendaags, de dag erna⁸. In dit geval "daags na de geboorte van Johannes". Het feest van de geboorte van Johannes de Doper wordt gevierd op 24 juni. De steen werd dus een dag later geplaatst, op 25 juni in het jaar 1507, onder de pastoor Gerard Vas (of Vaes).

Wat er op die dag gebeurde, is in de tekst niet vermeld. Maar het ligt voor de hand dat deze bijzondere latei boven een deur die zich aan het begin van het koor bevindt, werd aangebracht als de zogenaamde "eerste steen" van een nieuwbouw, zoals dat ook tegenwoordig bij grotere bouwwerken gebeurt. De steen geeft het begin van de bouw van het gotische koor aan. In 1507 begon men met de uitbreiding en verfraaiing van het oude Romaanse kerkje. Een aantal jaren na de voltooiing van het koor werd het kerkgedeelte tussen de oude toren en het nieuwe koor afgebroken en vervangen door een gotische bouw die aansloot bij de stijl van het koor, zoals is uiteengezet in de geïllustreerde beschrijving⁹.

Het kerkje was toegewijd aan Sint Jan Baptist en het grote feest van de kerkpatroon vierde men ieder jaar op 24 juni, de herdenkingsdag van zijn geboorte. In het jaar 1507 kreeg ook de volgende dag, de eerste dag van het oktaaf, een speciaal karakter door het wijden en plaatsen van de eerste steen voor het nieuwe koor. De korte, ingekapte tekst houdt nog steeds de herinnering aan die dag vast.

L. Augustus

NOTEN:

1. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel V, derde stuk: Zuid-Limburg, 's-Gravenhage 1962, blz. 139.
2. Eygelshoven gedurende acht eeuwen 1131-1931, Eygelshoven 1931, blz. 143.
3. Archief Rolduc, nalatenschap P.S. Everts, map getiteld "De koordeur van de kerk van St. Jan te Eygelshoven".
4. item, brieven van 5 en 12 februari 1939.
5. item, brief van 16 mei 1950.
6. Straatnamenboek, Eygelshoven 1988, blz. 45. De auteurs hebben "vas" met hoofdletter geschreven. Dat is in strijd met de uitleg van Everts; voor hem was het geen eigennaam. - "Joannes" moet zijn "Johannis".
7. Zie noot 3, brieven van 4 maart 1956 en 7 oktober 1957. In zijn antwoord erkende Everts dat de door de redactie gegeven verklaring de juiste was. Zij "bezit naar inhoud en vorm en niet het minst door haar eenvoud een zekere innerlijke evidentie welke haar sterk maakt".
8. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung . . ., Hannover 1982, blz. 33.
9. Zie noot 1. De auteur vermeldt dat het nieuwe koor in 1513 werd ingewijd en in gebruik genomen. Helaas geeft hij niet de bron aan.

Romeins Heerlen (vervolg)

Zoals in een vorig nummer van dit tijdschrift (LvH 1987, 3) aangekondigd volgt hier het eerste verslag van mijn onderzoek. Hierbij is gekozen voor enkele bijzondere op de kaart van Romeins Heerlen in het oog springende onderdelen. Deze zullen dienen als kapstok, waaraan het verdere onderzoek zal worden opgehangen.

De onderdelen zijn:

1. de spitsgracht
2. de noord-zuid-verbinding Xanten-Aken
3. de oost-west verbinding Keulen-Tongeren:
 - a. noordelijk tracé
 - b. zuidelijk tracé

De spitsgracht

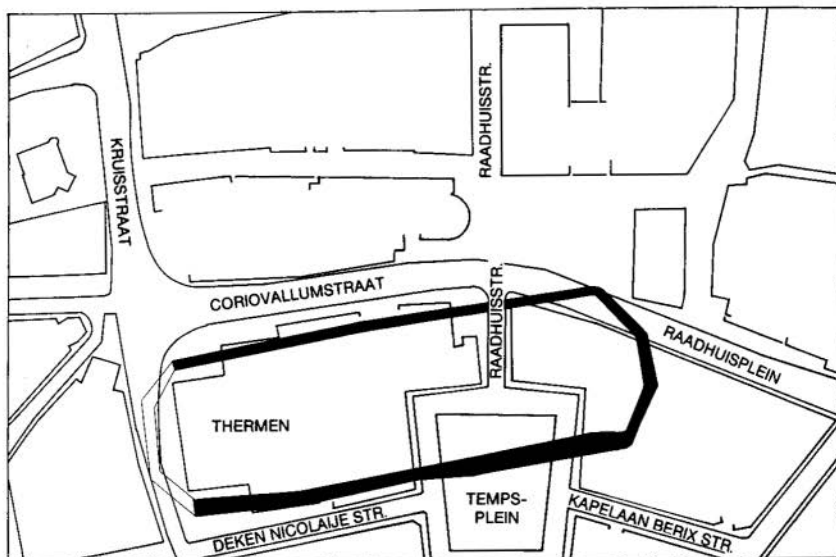
De spitsgracht in Heerlen omsluit een ongeveer anderhalve hectare groot terrein en meet 210 x 70 meter met afgeschuinde hoeken. Het zuidelijke gedeelte werd voor het eerst aangetroffen in 1917 bij de bouw van de leeszaal in de Kapelaan Berixstraat¹. Nadien zijn steeds weer gedeeltes hiervan in meer westelijke richting teruggevonden. Het noordelijke gedeelte werd voor het eerst in 1941 aangetroffen ten zuiden van de Coriovallumstraat bij het huidige Thermenmuseum². De oostelijke afsluiting van het omgrachte terrein werd in 1928 aangetroffen bij de bouw van enkele panden aan het Raadhuisplein³ en in 1941 door van Giffen, waarbij een van de afgeschuinde hoeken werd opgegraven⁴. De westelijke afsluiting heeft gelegen waar de Kruisstraat in latere jaren als holle weg alle sporen ervan heeft uitgewist, want zowel ten oosten als ten westen van de Kruisstraat zijn van de gracht geen sporen meer teruggevonden.

Twee periodes

De spitsgracht kende twee periodes, waarbij de gracht uit de tweede periode door de vrijwel volledige uitgraving van de dichtgeraakte eerste gracht ontstond. Hierdoor is van de vulling van de eerste gracht bijzonder weinig overgebleven. Dit feit liet lange tijd twijfel bestaan over het verloop van de eerste fase. In het zuidelijke gedeelte waren sinds 1975 twee fases aan te wijzen⁵; in het noordelijke gedeelte waren ze wel in 1954 opgegraven en ingetekend maar nog niet gepubliceerd en in 1987 werden zij bij de nadere bestudering van de opravingstekeningen herontdekt.

Datering spitsgracht 1

Zoals al eerder aangegeven werden van de eerste fase van de spitsgracht niet veel resten teruggevonden, maar desondanks zullen we wat de datering betreft een heel eind komen. De twee periodes zijn op twee plaatsen duidelijk te onderscheiden. In het zuidelijke gedeelte werden de twee fases in 1975 geconstateerd maar was er

Ligging romeinse gracht.

door gebrek aan materiaal geen mogelijkheid voor datering. Bij het noordelijke gedeelte is dat anders. De gracht doorsnijdt hier een afvalkuil, waarin zich materiaal bevond dat dateerbaar is in de tweede helft van de eerste eeuw⁶. Anderzijds werd zij gedeeltelijk dichtgeworpen in verband met de aanleg van het zuidelijke tracé van de weg Tongeren-Keulen; in de vulling onder het wegdek bevond zich een munt van keizerin Faustina die tot 160 na Chr. geslagen is⁷. Beide gegevens maken het voorlopig mogelijk om te stellen dat de eerste fase van de spitsgracht niet ouder gedateerd mag worden dan ergens in de tweede helft van de eerste eeuw en dat zij pas na 160 zal zijn vervallen in verband met de aanleg van bovengenoemd wegtracé.

Datering spitsgracht 2

De spitsgracht raakte verder langzaam vol met puin. Op dat puin werden achtereenvolgens twee gebouwen neergezet. Het jongste van de twee moest wijken vóór het hernieuwd uitgraven van de gracht. Dit vond niet plaats voor de vierde eeuw, want uit die eeuw stamt nog de reconstructie van de greppel ten zuiden van het zuidelijk traject van de weg Tongeren-Keulen⁸. Door dit gegeven is het vrij voor de hand liggend dat de tweede fase van de gracht alles te maken heeft met de rij van versterkingen die in de eerste helft van de vierde eeuw langs de oude heerbaan Tongeren-Keulen is aan te wijzen:

- Jülich: eerste helft vierde eeuw⁹
- Heerlen: vierde eeuw
- Hulsberg-Goudsberg: laat derde en begin vierde eeuw¹⁰
- Maastricht: de meest exacte datering vooralsnog door middel van jaarring-onderzoek heeft als voorlopige datering het jaar 333 opgeleverd voor de palen die als fundering voor de castellummuur zijn gebruikt¹¹
- Tongeren: begin vierde eeuw¹²

Opmerkelijk is dat de tweede fase rigoureuus enkele hierna te behandelen heerbanen afsnijdt en dat terwijl niets erop wijst dat bruggen over de gracht werden aangelegd. Aangezien uit de vulling van de tweede gracht alleen maar Romeins materiaal werd geborgen, zal deze waarschijnlijk nog in de Romeinse tijd voor de tweede maal zijn opgevuld.

(wordt vervolgd)
H. Eggen

NOTEN:

1. P. Peters, De spitsgracht om Coriovallum, in: *Msg.* 39 (1919), nr. 12, blz. 89-92. Moderne straten worden met de benamingen anno 1987 aangeduid.
2. A.E. van Giffen, Thermen en castella te Heerlen; een rapport en een werkhypothese, in: *L'Antiquité classique* 17 (1948), blz. 232.
3. P. Peters, Uit Heerlens verleden. Romeinse vondsten, in: *PSHAL* 64 (1928), blz. 350-351.
4. A.E. van Giffen, a.w., plaat XIV.
5. J.T.J. Jamar, Heerlen, de Romeinse thermen, 1981. Archeologische monumenten in Nederland 9, blz. 7.
6. J.K. Gielen, Mondelinge mededeling ten aanzien van nog niet verwerkte vondsten, R.O.B. kaart C-6-A-71, vondst 308.
7. R.O.B., kaart C-6-A-74, vondst nr. 378.
8. J.E. Bogaers, Archeologisch nieuws, in: *Nieuwsbulletin K.N.O.B.* 1964 juni, blz. 156.
9. J.E. Bogaers en C.B. Rüger, Der niedergermanische Limes, in: *Kunst und Altertum am Rhein* 50 (1974), blz. 170-172.
10. J.E. Bogaers en C.B. Rüger, a.w., blz. 177-179
11. T.A.S.M. Panhuysen, Maastricht staat op zijn verleden, in: *Vierkant Maastricht* 3 (1984), blz. 64.
T.A.S.M. Panhuysen, Wat weten we over de continuïteit van Maastricht? in: *Sint Servatius, Bisschop van Tongeren-Maastricht, Borgloon-Rijkel* 1986, blz. 129.
12. J.E. Bogaers en C.B. Rüger, a.w., blz. 214-216.

Berichten

LIJST VAN SCHENKINGEN AAN ARCHIEFDIENST EN THERMENMUSEUM 1987 (VERVOLG)

Stella Marisinstituut, Merkssem (B.), tentoonstellingscatalogus "De Romeinen in onze gewesten"; dhr. P. Stuart, Leiden, publikatie over het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden; dhr. J. Stuurman, Hoensbroek, gedenkboekje Gemeenschapshuis Mariarade; dhr. P.J. Sijpesteijn, Amsterdam, artikel over de Heerlense Koptische ostraca; TROS, Hilversum, 1 cassettebandje; dhr. G.P.J.M. Tummers, Heerlen, gedenkpenning Weltense schuifel 1987; dhr. N. Tummers, Heerlen, 12 foto's; mevr. C. v.d. Velden-Boumans, Heerlen, persoonlijk archief van G.J.H. Grootjans, 1886-1925 en catalogus en documentatie van de tentoonstelling "Natuur en landschap" (Raadhuis Heerlen 1949); mevr. M. van Venrooy, Brunssum, 51 bidprentjes; Waterschap van de Berkel, Lochem, 4 foto's; dhr. M.L.H. van Wersch, Simpelveld, publikatie over Pieter Joseph van Wersch; dhr. W.G. Zimmermann, Vaals, 167 rouwbrieven.

CURSUSSEN PALEOGRAFIE (OUD SCHRIFT)

De historische kring "Het Land van Herle" organiseert in samenwerking met de Archiefdienst van de Gemeente Heerlen twee cursussen Paleografie, één voor beginners en één voor gevorderden, die elk in totaal 15 lessen zullen omvatten in de periode van Nieuwjaar tot Hemelvaart (10 januari t/m 2 mei 1989).

Deze cursus is zo opgezet dat de deelnemers met name door praktijk-oefeningen enige c.q. meerdere kennis van het oud schrift bijgebracht krijgen. Als docenten zullen fungeren de heren Braad en Jamar.

De lessen zullen steeds worden gehouden op dinsdagavond van 18.00-19.45 uur (een kwartier pauze inbegrepen) voor de beginnersgroep en van 20.00-22.00 uur voor de gevorderden. De eerste les vindt plaats op dinsdag 10 januari a.s. in de studiezaal van de Archiefdienst in het Thermenmuseum, Coriovallumstraat 9, Heerlen.

De kosten bedragen fl. 110,- per persoon, inclusief de diverse fotokopieën en koffie. Maximaal kunnen 15 personen per cursus deelnemen. Wacht u dus niet met intekenen. U kunt inschrijven door fl. 110,- over te maken op gironummer 2069907 ten name van Stichting Historische Kring "Het Land van Herle" te Heerlen met vermelding van "cursus beginners" of "cursus gevorderden".

Mochten er teveel gegadigden zijn dan ontvangt u ook hiervan uiteraard zo spoedig mogelijk bericht met terugstorting van het overgemaakte bedrag. De inschrijvingstermijn sluit op 15 december a.s. Er vindt geen restitutie plaats van lesgeld als u om een of andere reden op bepaalde lesavonden niet aanwezig kunt zijn.

Voor inlichtingen: (045) 764589 (de heer Breuer) of 764582 (de heer Braad).

Register op de inhoud van de jaargang 1988

Aflevering 1, januari/maart

- Bedreiging van archeologische vindplaatsen 1
(door J.H.F. Bloemers)
- Villa rustica moet uitgroeien tot Romeins dorp 5
(door Th. Sniekers)
- Een zeldzame prentbriefkaart
Belgische vluchtelingen in Limburg tijdens
de eerste wereldoorlog 8
(door J.P.J. Engelen)
- Patentwetgeving en patentplichtigen in het
Kanton 's-Hertogenrade 1796-1800 11
(door Fr. Crutzen)

Aflevering 2, april/juni

- Aspecten van het laat-middeleeuwse leven 33
(door M. van Dijk)
- Een gouden sprenk in Heerlen 45
(door J.E. Bogaers)
- Antoon Jungschleger, alias Radestoontje 48
(door C. Specker)
- Doodslag te Eygelshoven 53
(door W. Nolten)
- Eerherstel voor Kerkplein in Heerlen 57
(door Th. Sniekers)
- Berichten 60

Aflevering 3, juli/september

- Voorwoord 61
- Jan Stuyt, architect (1868-1934) 62
(door A. Stevens-Ruiters)
- Stedebouwkundige ontwikkelingen in Heerlen, 1900-1920.
Initiatiefnemers en verantwoordelijkheden 67
(door J.T.J. Jamar)

- Het werk van Jan Stuyt buiten Holland, naar de "Heerlense les" van Berlage	77
(door Nic. H.M. Tummers)	
- Jan Stuyt en "Ons Limburg"	91
(door Sjef Maas)	
- Overzicht van gebouwen te Heerlen, ontworpen door Jan Stuyt	104
- Overzicht van gebouwen te Hoensbroek, ontworpen door Jan Stuyt	107
Aflevering 4, oktober/december	
- Archeoloog Martin Cudell ook exploitant van steenkoolmijnen	109
(door F. Engelen)	
- Fragment- genealogie Cudell (Coudell)	118
(door Grete Esser-Plum)	
- Aanvulling op het Stuyt-nummer	120
(door W.J. Krüll)	
- De familie Schnitzeler te Ubach over Worms	121
(door C. Specker)	
- Een interessante inscriptie te Eygelshoven	129
(door L. Augustus)	
- Romeins Heerlen (vervolg)	133
(door H. Eggen)	
- Berichten	136

Lijst van gebruikte afkortingen

AGH	Archiefdienst Gemeente Heerlen
ARA	Algemeen Rijksarchief (in Den Haag of Brussel)
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgerlijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks- en Overlijdensregisters
GA	Gemeentearchief (van —)
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	(archief) Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
PSHAL	Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg
RA	Rijksarchief (in —)
RAL	Rijksarchief in Limburg
RvS	(archief) Raad van State
SG	(archief) Staten Generaal
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins